

Зүүнгарын говийн ургамал-газарзүйн тойрогт шинээр бүртгэгдсэн ургамал, мөөгний зүйлүүд

Магсарын Ургамал*, Нямсүрэнгийн Хэрлэнчимэг*

Шинжлэх Ухааны Академи, Ботаникийн цэцэрлэгт хүрээлэн, Улаанбаатар 13330,
Монгол улс,

*E-mail: urgamalm@mas.ac.mn; kherlenchimegn@mas.ac.mn

Монгол орны нутаг дэвсгэрийг ургамлын аймаг, ургамалжил, газрын гадаргуугийн хэвшинж, онцлогоор нь ургамал-газарзүйн 16 тойрогт хуваан ангилдаг (Грубов, 1982; Өлзийхутаг, 1989).

Зүүнгарын говийн тойрог нь Монгол Алтайн нурууны өвөр бэлээс урагш, Аж Богдын нуруунаас баруун тийш улсын хил хүртэлх нутаг хамрагдана. Энд Байтаг Богд, Хавтага уул, Тахийн Шар нуруу, Мэргэн уул зэрэг бэсрэг уулс, Монгол Алтайн өврөөс эх авдаг Булган, Үенч, Бодонч, Бүдүүн Харгайт, Бижийн зэрэг жижиг голуудтай.

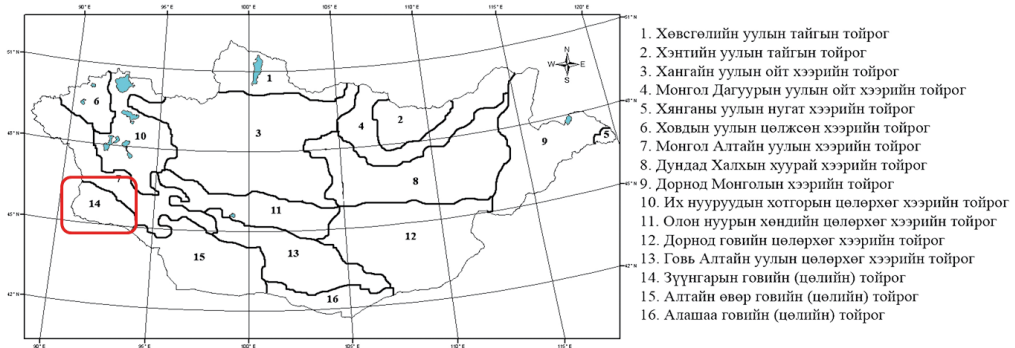
Зүүнгарын тойрогт тархсан онцлог зүйлүүдэд Лессингийн гаваржин (*Camphorosma lessingii*), Элсний сээтэн (*Ceratocarpus arenarius*), Удмын бударганацар (*Climacoptera affinis*), Навчгүй баглуур (*Anabasis aphylla*), Пүршин баглуур (*Anabasis elatior*), Ноосоншилбэт баглуур (*Anabasis eriopodia*), Марцны баглуур (*Anabasis salsa*), Танамал баглуур (*Anabasis truncata*), Регелийн будраа (*Ilijinia regelii*), Регелийн шармод (*Sympegma regelii*), Монгол таар (*Nanophyton mongolicum*), Байтагийн хунчир (*Astragalus baitagensis*), Төвд хунчир (*Astragalus tibetanus*), Кашгари хотир (*Zygophyllum kaschgaricum*), Дубьяанскийн хавраг (*Ferula dubjanskyi*), Зүүнгарын хавраг (*Ferula soongorica*), Монгол хавраг (*Ferula mongolica*), Монгол тост (*Brachanthemum mongolicum*), Грубовын банздоо (*Saussurea grubovii*), Грубовын хависхана (*Scorzoneria grubovii*), Шренкианын шарилж (*Artemisia schrenkiana*) зэрэг болно (Өлзийхутаг, 1989).

Анх 1955 онд Оросын эрдэмтэн В.И.Грубов (1955) 140 зүйл, 1982 онд 325 зүйл, Jager et al. (1985) 466 зүйл, Н.Өлзийхутаг (1989) 483 зүйл, И.А.Губанов (1996) 769 зүйл, Urgamal et al. (2014) 865 зүйл, М.Ургамал (2017) 879 зүйл, Baasanmunkh et al. (2021) нар 70 овгийн 329 төрөлд хамаарах 913 зүйл, дэд зүйлийн жагсаалтыг тус тус гаргасан байна.

Мөөгний аймгийн судалгаа Зүүнгарын говийн тойргийн хэмжээнд өмнө нь хийгдэж байгаагүй болно. Тус тойрогт шинээр бүртгэгдсэн Саарал тосондой (*Suillus viscidus* (L.) Roussel) мөөг нь Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, Хянганы тойргуудад ургадаг, шилмүүст ойд хөрсөн дээр ургах ба шинэстэй микориз бүрэлдүүлдэг (Хэрлэнчимэг 2022). Эмийн туруудай (*Fomitopsis officinalis* (Vill.) Bondartsev & Singer), Хайрст сэтэрдэй (*Neolentinus lepideus* (Fr.) Redhead & Ginns) зүйлүүд нь Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, Монгол Дагуур тойргуудад тархдаг, шилмүүст ба холимог ойд шинэсний иш, хожуул дээр ихэвчлэн шимэгчлэн ургадаг (Kherlenchimeg and Burenbaatar 2017).

Бүс нутгийн улаан дансны үнэлгээгээр *Fomitopsis officinalis* (Vill.) Bondartsev & Singer нь Устаж болзошгүй (EN) зэрэглэлд үнэлэгдсэн, нэн ховор; *Suillus viscidus* (L.) Roussel нь Эмзэг (VU) зэрэглэлд үнэлэгдсэн, ховор мөөг юм (Хэрлэнчимэг and Бүрэнбаатар 2019).

Бид 2019 онд “Говийн бүсийн эмийн ургамлын олон янз байдал” NIBR No.2017-04-203 дугаартай Монгол-Солонгосын хамтарсан гэрээт төслийн ажлын хүрээнд Монгол орны Монгол Алтай, Зүүнгарын говийн тойргуудын нутгаар хээрийн хайгуул судалгааг гүйцэтгэж (Зураг 1), нийт 23 цэгт 450 гаруй хуудас гербари цуглуулсан.

Зураг 1. Монгол орны ургамал-газарзүйн тойрог (Грубов, 1982)

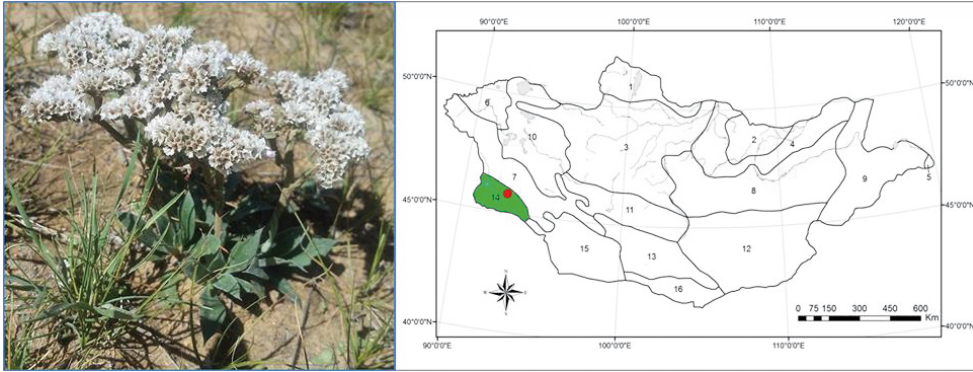
Ургамал тодорхойлох: В.И.Грубов “Монгол орны гуурст ургамал таних бичиг” (1982), “Флора СССР”-ийн I-XXX боть (1934-1964), “Флора Сибири”-ийн I-XIV боть, (1988), Определитель Средней Азии I-IX боть (1968-1993), “Flora of China” @eFloras.org, Определитель Растений Республики Тывы (2007), “Монголын ургамлын аймаг” зэрэг цуврал бүтээлүүдийг ашиглан тодорхойлж, боловсруулалтыг хийсэн.

- **Нэршлийг** И.А.Губанов (1996), Urganal et al. (2014), Kherlenchimeg and Burenbaatar (2017), Хэрлэнчимэг (2019), Ургамал нар (2019), Baasanmunkh et al. (2022) нарын бүтээлүүд, APG IV (2016) зэрэг олон улсын нэршилзүйн (номенклатур) кодексыг баримталсан.
- **Ургамал-газарзүйн тойргийн хилийг** В.И.Грубов (1982)-ын ангилаагаар авч үзэв. Зүйлүүдийн ургамал-газарзүйн тойргийн тархацын мэдээллийг Монгол орны гуурст ургамлын бүртгэл (Губанов, 1996; Urganal et al., 2014; Baasanmunkh et al. 2022), Монгол орны дээд мөөгний бүртгэл бичгүүдээс (Kherlenchimeg and Burenbaatar 2017) шүүн авав.

Бид Монгол орны Зүүнгарын говийн ургамал-газарзүйн тойрогт 2019 онд хээрийн судалгааг гүйцэтгэсэн бөгөөд гуурст ургамлын Содон юлт (*Goniolimon eximium* Boiss.), Хөөнгө чихэр-өвс (*Glycyrrhiza inflata* Batalin) гэх 2 зүйл; Саарал тосондой (*Suillus viscidus* (L.) Roussel), Хайрст сэтэрдэй (*Neolentinus lepideus* (Fr.) Redhead & Ginns), Эмийн туруудай (*Fomitopsis officinalis* (Vill.) Bondartsev & Singer) гэсэн 3 зүйл мөөгийг шинээр тус тус бүртгэлээ.

***Goniolimon eximium* Boiss. 1948**

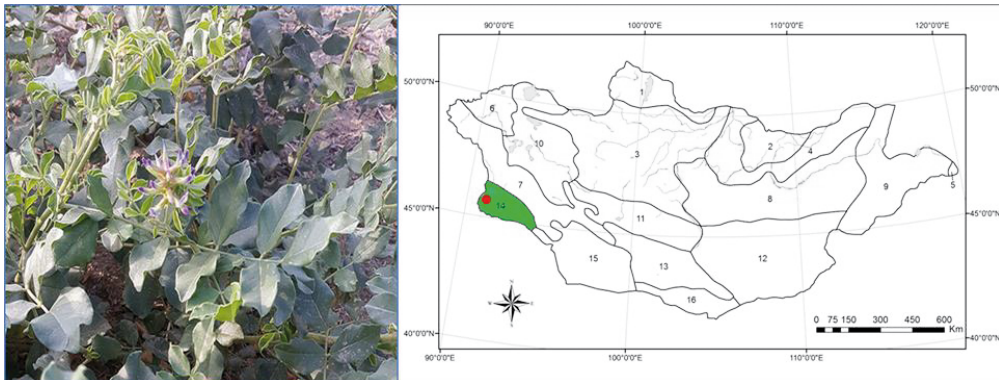
Ховд аймаг, Алтай сум, сумын төвөөс зүүн тийш 70 км, чулуурхаг сайраас цуглуулав. N45.794167 E93.196944. 2019.07.20. Цуглуулсан: М.Ургамал, Н.Хэрлэнчимэг. (ТК-2019/040).

Зураг 2. Содон юлт (*Goniolimon eximium* Boiss.)-ийн тархацын шинэ цэг

***Glycyrrhiza inflata* Batalin 1891**

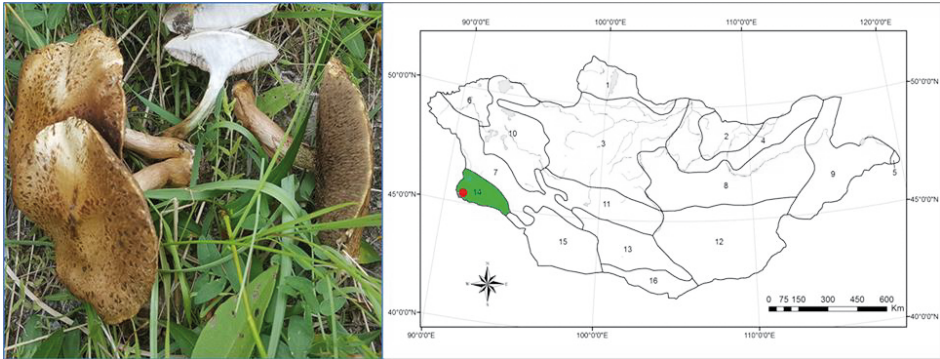
Ховд аймаг, Булган сум, Баруун Хуурайн хоолойн сайраас цуглуулав. N45.579167 E90.948889. 2019.07.20. Цуглуулсан: М.Ургамал, Н.Хэрлэнчимэг. (ТК-2019/091).

Зураг 3. (*Glycyrrhiza inflata* Batalin)-ийн тархацын шинэ цэг

***Suillus viscidus* (L.) Roussel 1796.**

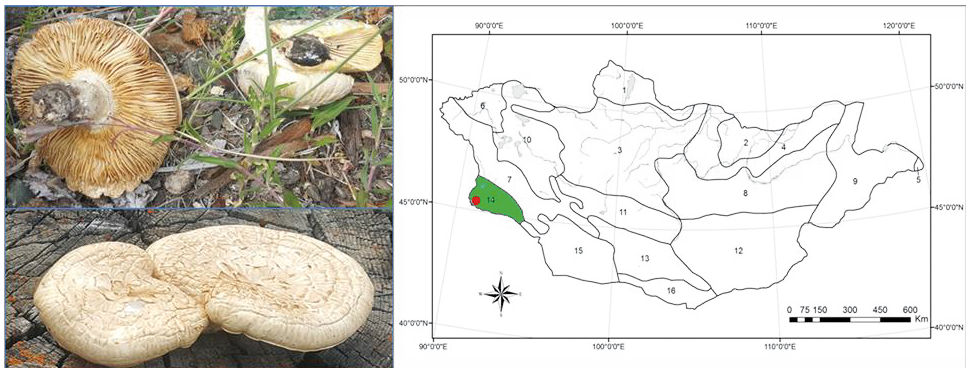
Ховд аймаг, Булган сум, Байтаг Богд уул, Бүдүүн Харгайтын голын эргийн шинэсний ойролцоо хөрсөн дээрээс цуглуулав. N45.256389 E90.954444. 2019.07.22. Цуглуулсан: Н.Хэрлэнчимэг, М.Ургамал. (УВА19007).

Зураг 4. Саарал тосондой (*Suillus viscidus* (L.) Roussel)-ийн тархацын шинэ цэг

***Neolentinus lepideus* (Fr.) Redhead & Ginns 1985.**

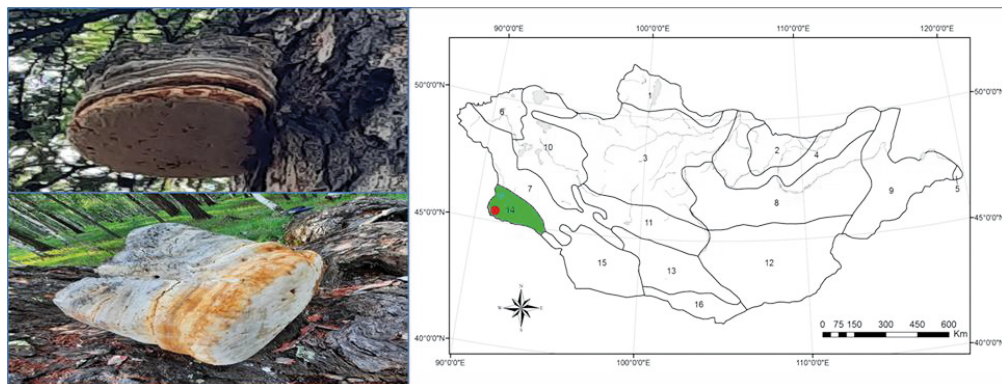
Ховд аймаг, Булган сум, Байтаг Богд, Бүдүүн Харгайтын голын эргийн шинэсний хожуул дээрээс цуглуулав. N45.256389 E90.954444. 2074м, 2019.07.22. Цуглуулсан: Н.Хэрлэнчимэг, М.Ургамал. (UBA19004).

Зураг 5. Хайрст сэтгэрдэй (*Neolentinus lepideus* (Fr.) Redhead & Ginns)-ийн тархацын шинэ цэг

***Fomitopsis officinalis* (Vill.) Bondartsev & Singer 1941.**

Ховд аймаг, Булган сум, Байтаг Богд, Бүдүүн Харгайтын голын эргийн амьд шинэсний ишэн дээрээс цуглуулав. N45.256389 E90.954444. 2074м, 2019.07.22. Цуглуулсан: Н.Хэрлэнчимэг, М.Ургамал. (UBA19002).

Зураг 6. Эмийн туруудай (*Fomitopsis officinalis* (Vill.) Bondartsev & Singer)-ийн тархацын шинэ цэг

Монгол орны Зүүнгарын говийн ургамал-газарзүйн тойрогт *Goniolimon eximium* Boiss., *Glycyrrhiza inflata* Batalin 2 зүйл гуурст ургамал; *Suillus viscidus* (L.) Roussel, *Neolentinus lepideus* (Fr.) Redhead & Ginns, *Fomitopsis officinalis* (Vill.) Bondartsev & Singer гэсэн 3 зүйл мөөгийг шинээр тус тус бүртгэж, тархацын шинэ цэгүүдийг тэмдэглэв.

Эшилсэн бүтээл

- Грубов В.И. 1955. Конспект Флоры МНР. Изд. Академии Наук СССР, Москва, 176.
- Грубов В.И. 1982. Монголын гуурст ургамал таних бичиг. Наука, 168-179.
- Губанов И.А. 1996. Конспект Флоры Внешней Монголии (сосудистые растения). Москва, 59.
- Өлзийхутаг Н. 1989. Монгол орны ургамлын аймгийн тойм. Улаанбаатар, 156-159.
- Ургамал М. (хамтын бүтээл). 2017. Ургамлын аймгийн төлөв байдал, өөрчлөгдөл (1.1 бүлэг) // “Монгол орны байгаль орчин” (I-V боть) бүтээлийн “Монгол орны биологийн олон янз байдал” III боть. БОАЖЯ. УБ. “Мөнхийн үсэг” ХХК. х.12-70, 257-267.
- Ургамал М., Б. Оюунцэцэг. 2019. Бүлэг: Гуурст ургамал. /Хянан тохиолдуулсан: С. Гомбобаатар, Д. Суран, Н. Сонинхишиг, Б. Батжаргал, Р. Сүнжидмаа, Г. Гэрэлмаа/. Монгол орны биологийн олон янз байдал: Ургамал, мөөг, бичил биетний зүйлийн жагсаалт. Дэд боть. Монгол Улсын Их Сургууль, Байгаль Орчин, Аялал Жуулчлалын Яам, Монголика хэвлэлийн газар. 422х. ISBN: 978-9919-9518-3-2.
- Хэрлэнчимэг Н. 2022. “Монголын мөөгний аймаг” Russulales Kreisel et P.M. Kirk, P.F. Cannon et J.C. David, Boletales E.-J. Gilbert, 3а дэвтэр. Шинжлэх Ухааны Академийн Ботаникийн цэцэрлэгт хүрээлэн, УБ: Бемби сан.-160.

- Хэрлэнчимэг Н., Бүрэнбаатар Г. 2019. Бүлэг: Мөөг. Монгол орны ургамлын улаан данс. Хоёрдугаар цуврал. Бүс нутгийн улаан дансны цуврал. Боть II. Монгол Улсын Их Сургууль, Шинжлэх Ухааны Академи, Лондоны Амьтан Судлалын Нийгэмлэг. Улаанбаатар, Монгол Улс.
- APG IV. 2016. An update of the Angiosperm Phylogeny Group classification for the orders and families of flowering plants: APG IV. *Botanical Journal of Linnean Society* 181:1-20.
- Baasanmunkh, S., Oyuntsetseg, B., Oyundari, C., Oyundelger K., Urgamal, M., Darikhand, D., Soninkhishig, N., Nyambayar, D., Khaliunaa, K., Tsegmed, Z., Kechaykin, A. A., Shmakov, A. I., Erst, A. S., Friesen, N., Ritz, C. M., Wesche, K. & Choi, H. J. 2021. The vascular plant diversity of Dzungarian Gobi in western Mongolia, with an annotated checklist. *Phytotaxa*, vol. 501 1: 1-55.
- Baasanmunkh Shukherdorj, Magsar Urgamal, Batlai Oyuntsetseg, Alexander P. Sukhorukov, Zagarjav Tsegmed, Dong Chan Son, Andrey Erst, Khurelpurev Oyundelger, Alexey A. Kechaykin, Joscelyn Norris, Petr Kosachev, Jin-Shuang Ma, Kae Sun Chang, Hyeok Jae Choi. 2022. Flora of Mongolia: annotated checklist of native vascular plants. *PhytoKeys*, 192: 63–169.
- Kherlenchimeg, N., G. Burenbaatar. 2017. *Conspectus of Mongolian higher fungi*. UB: Bembi san.- 193.
- Urgamal M., B.Oyuntsetseg, D.Nyambayar, Ch.Dulamsuren. 2014. *Conspectus of the vascular plants of Mongolia*. Ulaanbaatar, 332.